

JIŘÍ HUTEČKA, *Muži proti ohni. Motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války 1914–1918*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016, 274 s., ISBN 978-80-7422-371-6

V posledních třech letech dochází v českých vojenských dějinách k zajímavé změně – narůstá počet publikací, jejichž autoři (Prchal, Wohlmuth, Hutečka) zakládají svůj výzkum na teoretické reflexi. *Muži proti ohni* vykročili v tomto směru nejdále: explicitně a sebevědomě se hlásí k genderové analýze jako ke svému východisku.

Hlavním cílem *Mužů proti ohni* je analyzovat prožívání a chování českých vojáků na bojištích první světové války perspektivou proměn jejich maskulinity. Hutečka rozprostřel svůj ucelený argument kolem čtivého narativního oblouku, který sleduje osud branců v různých fázích jejich bojového nasazení a vrcholí prožitkem s bitevní vřavou. V souvislosti s mobilizací branců a jejím poměrně hladkým průběhem se autor nejprve věnuje motivaci branců z českých zemí, již ovlivnila kromě obecné poslušnosti k autoritám především snaha o získání vyššího statusu v tehdejší sociální hierarchii a s ním spojené vyhlídky na větší úspěšnost v profesním i rodinném životě. Již zde Hutečka odkazuje na koncept tzv. hegemonní maskulinity, o níž branci usilovali. Následující kapitoly pak popisují „plíživé odmužnění“ českých vojáků v průběhu bojů. To mělo souviset s rozpadem starších jistot navázaných na hegemonní maskulinitu, které byly důsledkem vypětí, vyčerpání, hladu a ztráty pocitu bezpečí. Bojové situace proměnily mužské prožívání intimity a sexuality, přinesly s sebou společenskou degradaci, často i šikanu ze strany velitelů, stejně jako „demaskulinizaci těl“ vojáků. Situace na frontách neumožňovala naplnit maskulinní normativy, s nimiž vojáci do konfliktu vstupovali, vedla – autorovými slovy – „ke ztrátě kontroly nejen nad existencí, ale nakonec i nad samotnou civilizační esencí jejich bytí“ (s. 67). Vojáci byli naopak nuceni vykonávat aktivity, které jim v rodinné dělbě práce dříve nepříslušely. Bojové situace daly vzniknout i novým formám emocionality. V homosociálním prostředí jednotek se rozvinula imaginace „kamarádství“, jež obsahovala řadu femininních prvků, vojáci se upínali k představám o domovu jako k místu se stabilní podobou maskulinních rolí.

Hutečka se ve své knize opakovaně hlásí k gender history. Jeho cílem bylo, jak sám píše, představit na poli vojenských dějin českému publiku „nepřeberná a někdy až zdánlivě nekonečná zákoutí současných trendů v gender history“, s nimiž se seznámil během svých badatelských pobytů v USA (s. 5). Práce má mít „veskr-

ze analytickou povahu“ a klade si „navýsost neskromný“ metodologický cíl: jde jí o „poctivou analýzu výrazně proměnné motivační struktury a jejího genderového pozadí“ a o to „ukázat zcela nové způsoby, jak bádát o dějinách českých válek“ (s. 10, 17, 20). Genderová analýza je pro autora prostředkem, jak vnést dynamiku do starších příběhů o švejkovství a odporu českých vojáků k službě v c. k. armádě či naopak jejich bezmezná loajalita a oddanost císaři; prostředkem, jak se vymanit ze sevření starší tradice tzv. konzervativních dějin války a nabídnout lék na „metodologickou prázdnotu zdejšího bádání“, které je „dlouhodobě odtržené od nejnovějších trendů ve světové historiografii“ (s. 11).

Kniha rovněž obsahuje v českém prostředí neobvyklý počet odkazů k genderově specifickým jevům. Popisuje první světovou válku jako „gigantické, brutální, masové genderové zklamání a šok v jednom“. Česká společnost v tomto období měla „genderové pole“, existovaly v ní „paralelní genderové světy“; ve vojenských zápiscích se vyjevuje „genderová geografie válečného prostoru“. Genderové jsou nejen „identity“, „očekávání“, „podtóny“, „vztahy“, „argumenty“ či „společenský řád“, ale v textu se setkáváme i s „genderově podmíněnou optikou“, „genderově strukturovaným smutkem“ či „genderovým pozadím motivačních struktur“.

Takto explicitně deklarovaná pozice vyvolává otázku, jak autor s kategorií genderu pracuje. Možností by se totiž nabízela celá řada. Není pochyb o tom, že českým specialistům na vojenské dějiny kniha předestře zcela inovativní analytický rámec. Co však nabízí specialistkám a specialistům na poli gender history? V úvodu knihy samozřejmě nechybí odkazy na kanonické texty, zde především na studii J. Scott (spojení „perceived differences between sexes“ v zásadní pasáži její definice genderu by si ale zasloužilo přílehlavější překlad než „domnělé rozdíly mezi pohlavími“, s. 10, poněvadž J. Scott odkazuje k tomu, jak byly pohlavní rozdíly vnímány v minulosti, tedy k vědění o pohlavní diferenci v různých historických společnostech). Ze základního rozvrhu J. Scott představeného v úvodu, který na poli dějin vojenství plně rozvinul například T. Kühne (Hutečka na jeho práce ostatně odkazuje), v dalších kapitolách se však uplatnil jen určitý výsek. V knize se na obecné rovině řeší otázka, jak gender spoluutváří sociální struktury. O poznání více autora zajímá, jak gender ovlivňuje kolektivní a individuální identity a prožívání (v tomto bodě propojuje scottovské pojetí i s interpretacemi, které mají radikálně odlišná východiska, například s psychoanalyticky založenou Roperovou tezí o strachu z fyzické destrukce či dezintegrace těla či s Toshovou tezí o vojenské homosocialitě jako nástroji, jak se vyrovnat s odmítanou „zženštilou“ částí vlastní identity). Co z genderu jako analytické kategorie ve výkladu naopak chybí, je především rovina kulturních vzorců, dostupných symbolů a jejich diskurzivních rámců. Tedy problematika utváření genderovaných významů jako takových, genderizace jako jeden z dobových diferenciačních procesů, který

J. Scott i pozdější bádání považuje za výchozí a zcela zásadní. Pokud tato rovina z výkladu vypadne, musí zůstat stranou i mocenské souvislosti produkce genderových významů, jejich vliv na sociální praktiky i individuální sebeidentifikace, tedy na to, jak se v minulosti gender „dělal“.

Kdybychom se rozhodli tuto rovinu do *Mužů ve zbrani* doplnit, znamenalo by to položit si otázky typu, jak byla válka reprezentována ve veřejném diskurzu v době vypuknutí konfliktu, jaké genderové charakteristiky se s ní spojovaly, jaký měla tato imaginace mobilizační potenciál, jak se k ní vojáci vztahovali, jak na jejím základě popisovali vlastní válečnou zkušenost a sebe samé. Reprezentací války bylo jistě mnoho, i když možná méně vzletných, než je ta z pera Fráni Šrámka, kterou autor cituje v pasáži týkající se logistiky zásobování (s. 52): „Byla jsi megera. Byla jsi svině. Ale někdy jsi na nás pohlédla modrýma zářícíma očima, nikdy život nesliboval tolik jako tenkrát.“ Každopádně by si reprezentace války, její genderování a dopady těchto sdílených představ zasloužily ve výkladu rozsáhlou pasáž, pokud ne přímo celou kapitolu.

Teprve s ohledem na rovinu reprezentace můžeme nějaký jev označit za „genderovaný“, což je ostatně pojem, kolem něhož v knize vzniká příznačné nedorozumění. Dobře je ilustruje několikrát opakovaná myšlenka, že „válka je obecně považována za jednu z nejuniverzálněji genderovaných sociálních kategorií vůbec“, že je to „hluboce genderovaný koncept“, který má „skrz naskrz maskulinní povahu“ (s. 12, 46). Hutečka válku popisuje také jako „genderovaný, maskulinní podnik“. Tyto dva pojmy ale nejsou synonymní – termín „genderovaný“ neznamená, že se určitý jev týká mužů nebo žen, nýbrž že se na něj příkládá genderová konotace. Boj na frontách první světové války byl jistě převážně mužským světem (autor píše o „válkou genderovaném světě“), válka samotná však mohla být (a pravděpodobně i byla) konotována femininně, a to nejrůznějším způsobem. Tyto diskurzy pak napomáhaly vojákům vyjádřit jejich prožitky a stály tak mimo jiné u vzniku ego-dokumentů, z nichž celá kniha vychází.

Muži proti ohni využívají potenciál genderu jako analytické kategorie pouze částečně. Cílem knihy je spíše ukázat, co znamenalo „býti mužem ve válce“, jak vojáci prožívali svoji maskulinitu a její proměny a jak ty „ovlivňovaly jejich chování, postoje, pocity a morálku“ (s. 14). Ve výstižné zkratce z pera samotného autora jde v knize především o to nahlédnout vojáka Velké války „v elementárním kontextu jeho identity – byl totiž především mužem“ (s. 10). Co si pod maskulinitou v tomto případě představít? Hutečka ji popisuje jako „svěbytnou genderovou kategorii“ a současně jako identitu; prameny osobní povahy sepsané vojáky podle něj nabízejí „průnik do myšlení samotných aktérů k poznání souboru těch prvků maskulinní identity, jež se v důsledku totální války ocitají pod největším tlakem“ (s. 21). Maskulinní identita má být vzta-

hová a má mít sociálně konstruovanou povahu, což konkrétně znamená, že se proměnila pod tíhou válečné zkušenosti a obavy „ze ztráty moci a kontroly nad svým okolím i sebou samými“ (s. 190). Navzdory konstruktivistické rétorice je ale maskulinita vojáků současně popisována jako esenciální. Ego-dokumenty, s nimiž autor pracuje, byly napsány (s. 22) „osobami biologicky mužského pohlaví, považujícími se z genderového hlediska za muže, tj. nositele maskulinity. Jejich mužství je pro ně implicitním stavem. [...] Když voják píše o válce, vidí všude bytosti, které prostě *jsou* muži. A když jeho text čteme, každým řádkem nám sděluje, jaké to bylo být ve válce *mužem*.“ Později se přímo dozvídáme, že maskulinita je dána tím, že vojáci mají tělo, „jež je v rámci biologicky podmíněného diskurzu maskulinity definovalo jako muže“ (s. 187). Pro takto zakotvenou maskulinitu jsou pak typické určité kolektivní „průvodní jevy jako alkohol, zpěv, drsný humor a vulgarita“ (s. 42).

Otázka po prožívání maskulinity a jejích proměnách v průběhu války je sama o sobě velmi nosná a v knize je přesvědčivě dokumentována. Určité zmatení může pramenit snad jen z toho, že se v knize jednoznačně nevysvětluje, co všechno v předválečné české společnosti mohlo znamenat „být mužem“. Přitom je nasnadě, že se v předválečném ani ve válečném období nejednalo o homogenní kategorii. Je samozřejmě zcela legitimní odkazovat na koncept hegemonné maskulinity, jehož pomocí chce Hutečka popsat zkušenost vojáků jako „relativně univerzální“, protože všichni koneckonců byli muži, a zabránit tak tomu, aby docházelo „ke stále hlubšímu štěpení prožitku“ (s. 18), tzn. k diferenciaci prožívání maskulinity v závislosti na jiných proměnných. Podle Hutečky válka „samou svojí existencí povýšila genderové dělení společnosti na jednu z nejviditelnějších kategorií“ (s. 25). Pokud do té doby existovalo více maskulinit, po vypuknutí konfliktu se měl celospolečensky prosadit dlouhodobě přítomný koncept „militární maskulinity“ a stát se hlavní genderovou normou, jíž se všichni (ne)zúčastnění bez dalšího podřídili. I kdybychom na tezi o hegemonné válečné maskulinitě přistoupili, neřeší se tím otázka, jak se vyjednávala, jak se prosadila, jak se k ní vztahovali jednotliví aktéři, jaké formy rezistence se proti ní utvářely.

Nejde o to, že by si autor nebyl plurality maskulinit vůbec vědom (naznačuje ji v reakci na práce J. Toshe na s. 46, rovněž na s. 22 a v poznámkách č. 152, 429), přímočarou tezi o univerzalitě válečné maskulinity a jejích proměn upřednostnil nejspíš proto, aby svůj argument zjednodušil a vypointoval. Větší diferenciaci maskulinit a jejich intersektionální uchopení by však Hutečkovu argumentaci nesmírně obohatily. Na diskurzivní rovině (jakkoli je v knize celkově upozaděná) by se otevřela možnost analyzovat v konkrétních válečných denících a dopisech, jak se vypovídá o maskulinitě v kontextu dalších diferenčních kategorií. Hutečka skvěle vybral ukázky z deníků a válečné korespondence, aby ilustroval svou hlavní

tezi, citáty však poukazují také na množství a pestrost různých významových valencí, které s genderem souvisely a interagovaly – ať už jde o třídu, etnicitu, vzdělanostní status, kategorii usedlosti, generační a náboženskou diferenci, civilizační pokročilost či tělesnou způsobilost. Zcela výjimečně se dokonce objevuje i intersekce s rasovou diferencí (tímto směrem ukazuje třeba reflexe koloniálních jednotek zmíněná na s. 150). Teprve v této souhrě se gender ve vojenských denících a korespondenci produkoval.

Na rovině praxí by pak intersekcionální přístup umožnil zamyslet se nikoli nad tím, že vojáky spojoval fakt, že byli muži, ale že jejich prožívání, motivace a chování ovlivňovalo právě to, jak se jejich maskulinita protínala s různými dalšími kulturními a sociálními identitami. Pokud bychom o zkušenosti vojáků uvažovali diferencovaně a vztáhli ji k podmínkám různých sociálních skupin před válkou, dostali bychom poněkud pestřejší a nuancovanější obraz „zásadního zpochybnění vojákovy mužnosti“ – od individuálních reakcí na armádní hierarchii a dril, přes ztrátu sebekontroly, intimity a materiální nedostatek, až po pohyb v homosociálním prostředí. Příkladem rozdílného prožívání může být třeba právě homosocialita, již autor popisuje jako novou zkušenost v extrémní každodennosti války, která vedla k prosazení představy o kamarádství v jednotce, jež substituovalo ženský prvek zůstávající v zázemí. Právě kamarádství podle Kühneho a dalších badatelů narovnávalo protiklady a usměrňovalo napětí ve vojenské komunitě a současně otevíralo vojákům možnost sdílet emoce. Copak si však část branců s sebou na frontu neodnášela homosociální zkušenost, která se lišila podle jejich sociálního statusu a byla dána fungováním různých společenských institucí v předválečném období (školství, sportu, výroby, volnočasové zábavy)? Kdybychom vzali vážně pluralitu maskulinit, oslabíme také tezi páté kapitoly, která se týká kontaktů vojáků se zázemím a role, již ve válečné zkušenosti se hrávala představa „domova“. Hutečka tvrdí, že vztahování se vojáků k domovu bylo dáno tím, že existovala sdílená „genderovaná představa obou sfér“ (s. 137). Jinými slovy bojové nasazení vojákům znemožňovalo naplnit očekávání, která se před vypuknutím války spojovala s jejich mužskou rolí, což se pak promítlo do jejich deníků i dopisů z fronty. Problém spočívá v tom, že na období po roce 1900 můžeme jen obtížně uplatnit koncept tzv. oddělených sfér, resp. zcela jistě ne ve všech sociálních vrstvách, a že očekávání ohledně plnění mužské role se tak mohla u jednotlivých branců výrazně lišit. Válečná situace mohla být akterý prožívána (a reflektována) zcela různě, například v závislosti na jejich sociálním statusu, vzdělání či věku, a to bez ohledu na to, že všichni vojáci „byli muži“. Není také nápadné, že deníky psala většinou jen určitá skupina vojáků, a to v závislosti na sociálním statusu a vzdělání? Důstojníci patrně nebyli častými autory jen „z důvodu svého přirozeného sklonu k zvýšené psavosti“ (s. 20).

Slibným krokem směrem k intersekciónálnímu pojetí je pasáž týkající se kulturního imperialismu českých vojáků ve vztahu k jiným národnostním skupinám. Představa, že čeští vojáci hůře snášeli vojenskou autoritu a degradaci, protože měli vysoké mínění o vlastní civilizační úrovni, by si ale zasloužila korelovat právě například s třídní sebeidentifikací pisatelů. Zajímavé srovnání zde nabízejí studie Rudolfa Kučery o identitách českého dělnictva ve válečném zázemí, již se Hutečka inspiroval, protože zde se o formu intersekcce jedná. Hutečka v tomto bodě s Kučerou i přímo polemizuje a poukazuje na to, že maskulinita představuje hlavní kategorií, jejímž prizmatem máme nahlížet moderní válečný konflikt a že například národní identita má z tohoto hlediska spíše „orientační úlohu“ (s. 135).

Jistá teoretická neostrost je patrná rovněž ve zmínkách, které se netýkají genderové analýzy a vynořují se tudíž spíše na okraji hlavního argumentu. Příkladem by zde mohl být Bourdieuhův koncept sociálního pole a kapitálových druhů, z nichž se v knize opakovaně zmiňuje „sociální kapitál“, patrně však v jiném významu. Nelze si také nepovšimnout, že autor používá některé studie s vyhraněnou teoretickou perspektivou pro obecné odkazování (knihy od M. Foucaulta či T. Laqueura nejsou – navzdory obecně znějícím názvům – právě typickými přehledy dějin sexuality, srov. pozn. 266). Větší teoretický vhled by si zasloužila rovněž úvodní pasáž věnovaná pramenné základně. Hutečka je představuje jako „prameny osobní povahy (nikoli nutně ego-dokumenty)“ a uvažuje o tom, jakou mají „vypovídací hodnotu“, resp. do jaké míry jsou výpovědi v nich autentickým odrazem válečné zkušenosti vojáků či zda jsou „drtivě zkresleny poválečnou optikou“ (s. 19). Sebestylizaci a reprezentaci vojáků ale můžeme jen těžko oddělit od toho, co se v denících a dalších pramenech popisuje, takže není zapotřebí se opakovaně vracet k tomu, že na jejich základě nedokážeme popsat „reálný průběh“ událostí. Z hlediska gender history se zdá být důležitější analyzovat imaginace a diskurzivní strategie v těchto textech, obzvláště v případech, že vykazují určité pravidelnosti („mají tendenci se opakovat“, s. 21). Poněkud stranou konečně zůstala otázka, jak se celý komplex proměn maskulinity ve válce vztahuje k aktérství – citáty z pramenů totiž opět naznačují, že historičtí aktéři dokázali s údajně univerzálním kódem mužnosti posíleným vojenskou mobilizací a drceným každodenním realitou konfliktu poměrně kreativně nakládat.

Muži proti ohni jsou knihou, kterou stojí za to číst velmi bedlivě. Vyniká solidní prací s prameny, promyšlenou strukturací a neotřelou literární stylizací. Před obcí českých historiků vojenství (stále poměrně imunní vůči konceptuálním novinkám) předestřela znepokojující komplex otázek a témat. Vojenští historikové ale dávno nepředstavují pomyslný střední proud české historiografie. Otázka tedy zní, jak se knihy chopí badatelé a badatelky v jiných specializacích, obzvláště těch s explicitním konceptuálním nárokem.

Pro mne osobně je kniha zajímavá tím, jakým způsobem deklaruje genderovou analýzu jako svou výchozí pozici. Koncept, k němuž se Hutečka sebevědomě hlásí, nebyl po mnoho let v české historické vědě zrovna populární škatulkou, což mimo jiné souviselo i s širší defamací feminismu jako nebezpečného amerického ideologického importu v 90. letech. Přestává tedy být gender history v české historiografii problematickou etiketou? Jakou roli v ní pak ale hraje? Dává se v aktuálním českém bádání přednost určitým formám gender history před jinými, a pokud ano, tak kterým a proč? Vynořují se však i obecnější otázky. Přestává být politická povaha historického psaní ožehavým tématem? Jaké funkce může v české historické produkci plnit deklarace teoretických stanovisek jako taková? Jaká čtenářská očekávání vzbuzuje? Co se jejím prostřednictvím performuje? Celá věc by zjevně stála za hlubší rozbor.

Lucie Storchová